

Μαρξισμός και περιβαλλοντικά κινήματα

Το κίνημα ενάντια
στην εξόρυξη χρυσού
στη Χαλκιδική
ως ένα κοινωνικό κίνημα
«από τα κάτω»

Γιώργος Βελεγράκης

Υποψήφιος διδάκτωρ
Τμήμα Γεωγραφίας, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο

Εισαγωγή

«Οι άνθρωποι ‘κάνουν’ πολιτική οικολογία μέσα από κινήματα (...), είναι τα μέσα που χρησιμοποιούν για να κινητοποιηθούν, να οργανωθούν και να εκπροσωπήσουν πολιτικά τα αιτήματά τους σε καταστάσεις υποβάθμισης της ποιότητας ζωής τους και του περιβάλλοντος (ή και αποκλεισμού από τα περιβαλλοντικά αγαθά)» (Gorostiza *et al.*, 2016:159-160). Αναγνωρίζοντας την πολιτική οικολογία, ως εκείνο το επιστημονικό πεδίο που έχει ως αναλυτικό του στόχο «την κριτική και θεωρητική προσέγγιση για τη φύση και τις σχέσεις ανθρώπου φύσης» (Bridge *et al.*, 2015:4), στο συγκεκριμένο κείμενο προσπαθώ να διερευνήσω τη σχέση των κοινωνικών κινήματων γύρω από το περιβάλλον με τα αναλυτικά ερωτήματα της πολιτικής οικολογίας. Εξ’ αρχής σημειώνω ότι θεωρώ τα κοινωνικά κινήματα γύρω από το περιβάλλον ως εκείνες τις συγκροτήσεις, διαδικασίες και πρακτικές που δίνουν νόημα και φέρνουν στο δημόσιο λόγο τις αναπαραστάσεις, τα αιτήματα, τις διεκδικήσεις και κυρίως την πράξη των ανθρώπων τόσο για την κατανόηση των δεδομένων κοινωνικοοικολογικών σχέσεων όσο και για τις δυνατότητες μετασχηματισμού τους.

Αν μάλιστα ακολουθήσουμε ένα γκραμισιανό σχήμα κατά το οποίο «δεν είναι αρκετό για τον άνθρωπο να γνωρίζει, πρέπει επίσης να δρα προκειμένου να γνωρίζει καλύτερα.» (Thomas, 2009:123), αναλογιζόμαστε την ανάγκη μελέτης της πράξης ως καταστατικό στοιχείο κατανόησης του (φυσικού) κόσμου. Όπως σημειώνει ο ίδιος ο Γκράμσι «η φύση και ο άνθρωπος, το αντικείμενο και το υποκείμενο, που είναι συνεχώς σε αλληλεπίδραση αποκτούν μορφή και νόημα μόνο μέσω της ιστορίας»¹ (Gramsci, 1971:445-446). Η ιστορία, συνεπώς, είναι η διαδικασία του μετασχηματισμού των ανθρώπων τόσο μεταξύ τους όσο και σε σχέση με τη φύση. Αυτό σημαίνει ότι ο άνθρωπος στους αγώνες και στις ενεργές σχέσεις του με το φυσικό, υλικό κόσμο, συνεχώς «υποκειμενοποιεί και διαφοροποιεί» (Fontana, 2013:128) τόσο τον εαυτό του όσο και τη φύση, δηλαδή διαφορετικά «κομμάτια» του εξωτερικού και του εσωτερικού κόσμου που φαντάζουν απρόσιτα και άγνωστα, αποκτούν νόημα. Η ίδια η πράξη όμως είναι (και) το καταστατικό στοιχείο της ιστορίας. Σε αυτό το πλαίσιο, τοποθετώ τα κοινωνικά κινήματα γύρω από το περιβάλλον ως εκείνα που δίνουν μορφή στον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι, ατομικά και συλλογικά, κατανοούν «τη συνεχή παραγωγή της φύσης και της κοινωνίας αλλά και το μετασχηματισμό (ή και την καταστροφή) συγκεκριμένων κοινωνικο-οικολογικών σχέσεων» (Paulson, 2015:45).

1.

Θα μπορούσαμε επίσης να προσθέσουμε το χώρο μαζί με την ιστορία.

Θεωρητική αφηγηρία μου αποτελεί η παρατήρηση των Nilsen & Cox (2013:64) ότι ο κόσμος είναι μια συνεχή δημιουργία (και καταστροφή ή μετασχηματισμός) κοινωνικών δομών για την εξυπηρέτηση των ανθρώπινων αναγκών και δυνατοτήτων - δομές που δημιουργούνται από τη συνεχή σύγκρουση μεταξύ αυτών που ονομάζουμε κοινωνικά κινήματα «από τα πάνω» και κοινωνικά κινήματα «από τα κάτω»². Με βάση αυτήν την μαρξιστική οπτική των Nilsen & Cox οι άνθρωποι εξυπηρετούν τις ανάγκες τους αξιοποιώντας τις πρακτικές, σωματικές, διανοητικές και συμβολικές δυνατότητες τους εντός κοινωνικών σχηματισμών (ibid.:65). Αυτό σημαίνει ότι η κοινωνία (και οι κοινωνικο-οικολογικές σχέσεις) κατανοούνται ως ένα σύστημα εξυπηρέτησης συγκεκριμένων αναγκών και ικανοτήτων έναντι άλλων, σύστημα που αντιπροσωπεύει συγκεκριμένες σχέσεις ισχύος μεταξύ διαφορετικών κοινωνικών ομάδων.

Θεωρώ αυτήν την προσέγγιση κατανόησης του γίνεσθαι, δηλαδή ως σύγκρουση των κοινωνικών κινήματων των «από πάνω» και των «από κάτω», κομβική για το πεδίο της πολιτικής οικολογίας και των περιβαλλοντικών κινήματων όπως θα προσπαθήσω να εξηγήσω παρακάτω.

Βέβαια ες' αρχής απαιτείται μια διευκρίνιση για τους στόχους και τη μεθοδολογία του συγκεκριμένου κειμένου εντός του θεωρητικού διαλόγου. Ειδικά στον τομέα της γεωγραφίας και της πολιτικής οικολογίας, η συζήτηση και οι προβληματικές για τα κοινωνικά κινήματα είναι πλούσια τόσο σε ότι αφορά την εννοιολόγηση όσο και στη μελέτη των πρακτικών τους. Ενδεικτικά στον τομέα της (ριζοσπαστικής) γεωγραφίας κομμάτια της δουλειάς των Λεφέβρ (1983 [1972]- Lefebvre, 1977 [1968]- Lefebvre 1991[1947]), Καστέλς (Castells, 1983) και Χάρβεϊ (Harvey, 2009 [1973]-2013 [2012]) με επίκεντρο το αστικό πεδίο, κατά πολύ όρισαν τη συγκεκριμένη συζήτηση περί κοινωνικών κινήματων (στην πόλη). Επίσης ο Χατζημιχάλης σε πλήθος επιστημονικών άρθρων και βιβλίων του μελέτησε τα κοινωνικά κινήματα της νότιας Ευρώπης υπό το πρίσμα της άνισης οικονομικής ανάπτυξης αλλά και της περιφερειακής και τοπικής ανάπτυξης (βλ. ενδεικτικά Hadjimichalis, 1983· 1987). Στον τομέα της πολιτικής οικολογίας ήδη από τη δεκαετία του 1990 οι Peet & Watts (1996) μεταξύ άλλων ανέπτυξαν μια πλούσια προβληματική για τα κοινωνικά κινήματα γύρω από το περιβάλλον «πατώντας», ασκώντας κριτική σε αλλά, και διευρύνοντας τις προσεγγίσεις των μαρξιστών γεωγράφων (κυρίως αυτή του Καστέλς) και μετα-μαρξιστικών προσεγγίσεων, όπως αυτή των Laclau & Mouffe (2014 [1985]). Αν και γνωρίζω τη συγκεκριμένη βιβλιογραφία και θεωρητική συζήτηση, στο συγκεκριμένο κείμενο επιλέγω να «συνομιλήσω» μόνο με την οπτική των Nilsen & Cox

2.
Εξήγηση για το τι είναι τα κοινωνικά κινήματα «από τα πάνω» και «από τα κάτω» δίνεται σε παρακάτω ενότητα του κειμένου.

καθώς και με τις πολύ πιο σύγχρονες μελέτες περί κοινωνικών κινήματων στην πολιτική οικολογία. Ο κίνδυνος να κατηγορηθώ για μερικότητα προσέγγισης είναι μία πιθανότητα.

Με δεδομένη, λοιπόν, την παραπάνω «δέσμευση», ο συλλογισμός μου ακολουθεί τα εξής βήματα: Πρώτα παραθέτω μία συζήτηση για τα κοινωνικά κινήματα αναγνωρίζοντας ότι «η επιστημονική κοινότητα δεν έχει καταλήξει σε έναν κοινά αποδεκτό ορισμό» (Μποτετζάγιας & Καραμίχας, 2008:137). Παρακάτω προσπαθώ να διερευνήσω τη σχέση μαρξισμού και μελέτης των κοινωνικών κινήματων ακολουθώντας τη συλλογιστική των *Barker et al.* (2013:1-2) κατά την οποία η μαρξιστική ανάλυση παρέχει ένα πλήθος εννοιών και αναλυτικών εργαλείων για τη μελέτη των κοινωνικών κινήματων, αν και αυτά αγνοούνται σε μεγάλο βαθμό από τις σύγχρονες θεωρίες. Στην ίδια ενότητα, αξιοποιώ τη μεθοδολογία των *Nilsen & Cox* (2013) σε μια προσπάθεια συγκρότησης πτυχών για ένα συνεκτικό πλαίσιο μαρξιστικής θεωρίας για τα κοινωνικά κινήματα ενώ παράλληλα παρουσιάζω την ανάλυση των ίδιων για τα κοινωνικά κινήματα «από τα πάνω» και «από τα κάτω». Στη συνέχεια μελετώ και ορίζω τα κοινωνικά κινήματα για το περιβάλλον αξιοποιώντας τη σύγχρονη βιβλιογραφία. Τέλος, κάνω χρήση της μεθοδολογίας των *Nilsen & Cox* για να μελετήσω υπό τη συγκεκριμένη οπτική το κίνημα ενάντια στην εξόρυξη χρυσού στη Χαλκιδική όπως αναπτύσσεται στην περιοχή τα τελευταία χρόνια. Το υλικό μελέτης βασίζεται στην προσωπική συμμετοχική παρατήρηση που πραγματοποίησα στην περιοχή την περίοδο 2013-2015 και σε μια σειρά συνεντεύξεων (21) με ακτιβιστές του κινήματος. Το κείμενο κλείνει με κάποια σύντομα συμπεράσματα και ανοικτά ερωτήματα.

Περί κοινωνικών κινήματων

Τα κοινωνικά κινήματα συχνά αναγνωρίζονται ως μια συγκεκριμένη μορφή (εξωθεσμικής) πολιτικής δράσης χαρακτηριζόμενα από συγκεκριμένες (χωρικά και χρονικά) θεσμικές και οργανωτικές πτυχές (βλ. για παράδειγμα *Tilly*, 2004). Πάνω σε αυτήν την οπτική, κατά κύριο λόγο αλλά όχι αποκλειστικά, έχουν αναπτυχθεί οι θεωρίες περί των κοινωνικών κινήματων, οι οποίες συγκροτήθηκαν μετά το Μάη του 1968 τόσο με την ανανέωση της μαρξιστικής προβληματικής όσο και με την αναγνώριση των τότε «νέων κινήματων», εκτός του εργατικού. Ένας άλλος ορισμός, που επίσης συναντάται συχνά στη βιβλιογραφία, είναι αυτός των *della Porta & Diani* (1999, παρατίθεται στο Μποτετζάγιας & Καραμίχας, 2008:137) κατά τον οποίο τα κοινωνικά κινήματα είναι άτυπα δίκτυα, που βασίζονται στην αλληλεγγύη και αξιοποιούν διάφορες μορφές διαμαρτυρίας.

Προφανώς, οι προσεγγίσεις και οι προβληματικές στη θεωρία αλλά και την άμεση πολιτική και κοινωνική πρακτική είναι πολλές και δε σκοπεύω να τα αναλύσω σε αυτό το σύντομο κείμενο. Αυτό που όμως είναι ενδιαφέρον, είναι η μετατόπιση των ερωτημάτων: όταν μέχρι εκείνη την περίοδο (κυρίως ο μαρξισμός) έθετε το ερώτημα της μετασχηματιστικής δύναμης των κοινωνικών κινήσεων, οι νέες θεωρίες κινήθηκαν περισσότερο στα ερωτήματα των υποκειμένων, των εσωτερικών διαδικασιών, την αξιοποίηση και τη διαχείριση πόρων και των τοπικοτήτων των «νέων κινήσεων».³

3.

Για μια λεπτομερή παρουσίαση των θεωριών των κοινωνικών κινήσεων και τις εξέλιξής τους βλ. χαρακτηριστικά Gaitanou, 2016.

Οι Nilsen & Cox (2013:65-66) προτείνουν έναν διαφορετικό, και κατά τη γνώμη τους, ευρύτερο ορισμό των κοινωνικών κινήσεων, ως διαδικασίες εντός των οποίων ένα συγκεκριμένο κοινωνικό μέρος αναπτύσσει ένα συλλογικό τρόπο διαχείρισης των κοινωνικών δεξιοτήτων βασισμένο σε μια λογική (σε μια μεθοδολογία κατανόησης του κοινωνικού κόσμου) που προσπαθεί να διατηρήσει ή να μετασχηματίσει μια κυρίαρχη δομή διαχείρισης των κοινωνικών αναγκών. Η αφητηρία αυτής της προσέγγισης είναι οι καθημερινές πρακτικές που αναπτύσσονται ως απαντήσεις στις συγκεκριμένες ανάγκες, τα συγκεκριμένα προβλήματα, τους συγκεκριμένους τόπους και τις υλικές σχέσεις. Τα κοινωνικά κινήματα, δηλαδή, κατά αυτήν την προσέγγιση, εκκινούν από το τοπικό και αφορούν συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες.

Όμως για να διαμορφωθούν ως κοινωνικά κινήματα, οι συμμετέχοντες σε αυτά πρέπει να συνδεθούν με άλλες όμοιες πρακτικές από διαφορετικά άτομα προκειμένου να αναπτύξουν μια πιο αφηρημένη ενιαία λογική της πράξης τους που μπορεί να αναγνωριστεί από πιθανούς συμμάχους. Ταυτόχρονα, πρέπει να έρθουν σε σύγκρουση με πρακτικές που προτείνουν μια διαφορετική λειτουργία και οργάνωση των αναγκών και των δεξιοτήτων εντός ενός συγκεκριμένου κοινωνικού σχηματισμού.

Αυτή η πράξη είναι τόσο το υποκείμενο (η κινήτρια δύναμη) όσο και το αντικείμενο (το ζητούμενο) των κοινωνικών κινήσεων. Είναι το υποκείμενο καθώς η πρακτική των κινήσεων δεν είναι παρά η συνειδητή αξιοποίηση των ανθρώπινων δυνατοτήτων για να εξυπηρετήσουν τις κοινωνικές ανάγκες. Είναι το αντικείμενο καθώς τα κινήματα προσπαθούν να αλλάξουν ή να διατηρήσουν τις δομές που οργανώνουν την ανθρώπινη δραστηριότητα ή/και τις κατευθύνσεις εξέλιξης αυτών των δομών (ibid.:66). Υπό αυτήν την οπτική, οι κοινωνικές δομές, θεσμίσεις και μορφοποιήσεις κατανοούνται ως το αποτέλεσμα της κίνησης και της σύγκρουσης κοινωνικών κινήσεων στην προσπάθειά τους να διατηρήσουν (για τα κοινωνικά κινήματα «από τα πάνω») ή να αλλάξουν (για τα κοινωνικά κινήματα «από τα κάτω») τον τρόπο οργάνωσης των ανθρώπινων δεξιοτήτων.

Μια μαρξιστική θεωρία των κοινωνικών κινήματων

Το βιβλίο των Barker *et al.* (2013) «Μαρξισμός και κοινωνικά κινήματα» αποτελεί μια σύγχρονη προσπάθεια στον ακαδημαϊκό χώρο για μελέτη των κοινωνικών κινήματων υπό το πρίσμα της μαρξιστικής θεωρίας. Οι συγγραφείς ξεκινούν το βιβλίο με ένα, κατά τα λεγόμενά τους, παράδοξο: Η δουλειά των Μαρξ και Ένγκελς έχει στον πυρήνα της τα μαζικά κινήματα του 19^{ου} αιώνα, ενώ αυτή των μαρξιστών του 20^{ου} αιώνα (έχει) την ανάπτυξη ριζοσπαστικών και αντικαπιταλιστικών πολιτικών εγχειρημάτων και κοινωνικών δράσεων σε όλο τον κόσμο. Όμως, ενώ ο μαρξισμός είναι εκείνο το σώμα θεωρίας που αναπτύχθηκε από και μέσα στα κοινωνικά κινήματα, κανένας από τους κλασσικούς μαρξιστές φιλοσόφους δεν έχει παρουσιάσει μια ρητή θεωρία για τα κινήματα, δηλαδή, μια συνεκτική θεωρία που εξηγεί την εμφάνιση, την ανάπτυξη και το χαρακτήρα των κοινωνικών κινήματων. Επιπλέον δεν έχουν εξερευνήσει τις σχέσεις και αλληλεπιδράσεις της έννοιας του κοινωνικού κινήματος, με άλλες βασικές μαρξιστικές έννοιες, όπως η ταξική πάλη, η ηγεμονία, η επανάσταση και η πράξη. Συνεπώς, είναι δύσκολο να παρατηρηθεί μια αυστηρή μαρξιστική θεωρία για τα κοινωνικά κινήματα και την ανατροφοδότηση που μπορούν να προσφέρουν αυτά στο κύριο σώμα του μαρξισμού (Barker *et al.*, 2013:1).

Παράλληλα, στον ακαδημαϊκό χώρο οι κυρίαρχες θεωρίες για τα κοινωνικά κινήματα σήμερα φαίνονται να αδυνατούν ή να μη θέλουν να συνομιλήσουν με τη μαρξιστική θεωρία και τις αντίστοιχες οπτικές για τα κοινωνικά κινήματα παρότι ο ίδιος ο μαρξισμός παρέχει ένα πλήθος εννοιών και αναλυτικών εργαλείων για αυτήν την μελέτη. Ως αποτέλεσμα παρουσιάζεται σε πολλές περιπτώσεις μια στενή έννοια για τα κοινωνικά κινήματα και κυρίως της δυναμικής και της τοποθέτησής τους στις διαδικασίες κοινωνικής αλλαγής «μεγάλης κλίμακας» (*ibid.*:5), πέρα και εκτός των τοπικών ή εφήμερων συγκροτήσεων και διεκδικήσεών τους. Η υποβάθμιση διαδικασιών και σχέσεων που πηγάζουν απευθείας από τη «μεγάλη εικόνα» του καπιταλισμού, όπως είναι οι σχέσεις εξουσίας, η αναπαραγωγή του κεφαλαίου κ.α. επίσης αγνοεί την επίδραση που έχουν αυτές οι διαδικασίες άμεσα στην κοινωνική κίνηση και συγκρότηση. Ως ένα δεύτερο αποτέλεσμα συγκεκριμένες εξάρσεις της ιστορίας, όπως είναι οι γενικές απεργίες ή ακόμα και οι κοινωνικές επαναστάσεις, δεν αντιμετωπίζονται με ένα συνεκτικό τρόπο στο πλαίσιο των θεωριών για τα κοινωνικά κινήματα, αλλά παραμένουν εκτός του άμεσου ενδιαφέροντος ως πεδίο μελέτης αποκλειστικά της ιστορικής επιστήμης.

Βέβαια, απαιτούνται τουλάχιστον δύο διευκρινήσεις ενάντια σε πιθανές παρερμηνείες: Πρώτον, πολλά σημαντικά έργα θεωρητικών των κοινωνικών κινημάτων βρίσκονται σε έναν απευθείας διάλογο με τη μαρξιστική ανάλυση. Η δουλειά του Tilly κατά τις δεκαετίες του 1970 και 1980⁴ είναι το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα ή πιο πρόσφατα η έρευνα των McAdam *et al.* (2001) που κατανοεί πλέον τα κινήματα ως μια μορφή συνειδητής και συγκρουσιακής πολιτικής πράξης, ενώ αναγνωρίζει τις ειδικές (τοπικές) εκφάνσεις τους ως μέρος της συνολικότερης πολιτικής πρακτικής. Δεύτερον, η μερική παραγνώριση του μαρξισμού στη θεωρία των κοινωνικών κινημάτων δε σημαίνει ότι οπτικές του είναι απούσες από τα ίδια τα κοινωνικά κινήματα. Αντιθέτως, εμφανίζεται υπό μορφή λεξιλογίου, αιτημάτων, διαδικασιών και σχέσεων συνεχώς εντός της ίδιας της κοινωνικής πρακτικής.

4.
Βλ. χαρακτηριστικά Tilly
(1978· 1986).

Ποιες όμως είναι εκείνες οι κατηγορίες και σχέσεις που ο μαρξισμός μελετάει και είναι απολύτως χρήσιμες σε μια θεωρία για τα κοινωνικά κινήματα; Με άλλα λόγια τί πιθανώς θα πρέπει να συμπεριλάβουμε πιο emphaticά στις μελέτες μας στο πλαίσιο των περιβαλλοντικών κινημάτων και της πολιτικής οικολογίας; Εντελώς συνοπτικά σημειώνω τα εξής:

α) Το γεγονός ότι, οι περιβαλλοντικές συγκρούσεις είναι αποτέλεσμα ιστορικών διαδικασιών συγκρότησης της παραγωγής και των κοινωνικών σχέσεων εντός αυτών, οι οποίες «εξειδικεύονται» τελικά στον κάθε τόπο και στην κάθε πιθανή σύγκρουση.

β) Η ανάγκη ένταξης στον προβληματισμό μας μελετών για το κράτος, την ταξική πάλη και ιδιαίτερα την εργασία ως κομβικά στοιχεία, τόσο των συγκρούσεων, όσο και των κινημάτων.

γ) Η προσπάθεια αντίληψης των περιβαλλοντικών κινημάτων, όχι αυτόνομα, αλλά σε σχέση με άλλα κοινωνικά κινήματα, και η ένταξη τους σε μια πάντοτε ευρύτερη περίοδο και σε έναν «χώρο» πέρα των εκάστοτε τοπικών ιδιαιτεροτήτων, χωρίς βέβαια αυτές να υποτιμούνται.

δ) Η δυνατότητα κατανόησής τους, ως κομβικά πεδία της κοινωνικής κίνησης για την επαναπολιτικοποίηση των σχέσεων κοινωνίας-φύσης, και η άμεση συμβολή τους στο συνεχή μετασχηματισμό αυτών των σχέσεων.

ε) Η μελέτη των περιβαλλοντικών κινημάτων (ως κοινωνικά κινήματα των «από κάτω») ως διαδικασίες σύγκρουσης με τις κυρίαρχες αντιλήψεις (οι οποίες αντιλήψεις είναι προϊόντα των κοινωνικών κινημάτων «από τα πάνω») για τη φύση και τους όρους κοινωνικής αναπαραγωγής.

Κοινωνικά κινήματα «από τα πάνω» και κοινωνικά κινήματα «από τα κάτω»

5.

Για την ακρίβεια οι ίδιοι χρησιμοποιούν τον όρο *ίζημα* (Nilsen & Cox, 2013:66).

Όπως προανέφερα, οι Nilsen & Cox (2013) κατανοούν τις κοινωνικές δομές και μορφές ως το αποτέλεσμα⁵ των αγώνων των κοινωνικών κινήματων και ως «ένα είδος γραμμής εκχειρίδας» (ibid.:66), που συνεχώς επερωτάται και τελικά μετασχηματίζεται όταν αυτό είναι αναγκαίο από τη σύγκρουση των κοινωνικών κινήματων «από τα πάνω» και «από τα κάτω».

Οι ίδιοι ορίζουν τα κοινωνικά κινήματα «από τα πάνω» ως την ανάπτυξη ενός συλλογικού τρόπου από την κυρίαρχη τάξη για τη συγκέντρωση των συλλογικών δεξιοτήτων, με τέτοιο τρόπο ώστε να αναπαράγει ή να διευρύνει την ηγεμονική τους θέση εντός ενός συγκεκριμένου κοινωνικού σχηματισμού (ibid.:66). Η ηγεμονία αυτή αφορά στη διευρυμένη πρόσβαση των κυρίαρχων σε οικονομικούς, πολιτικούς και πολιτισμικούς πόρους.

Οι διαδικασίες και τα αποτελέσματα αυτής της διαδικασίας ποικίλουν από μοντέλα βιομηχανικής οργάνωσης της παραγωγής, δράσεις καταστολής μέχρι τη νεοφιλελεύθερη διαχείριση κρίσεων, ενώ περιλαμβάνουν λογικές και «φυσικότητες» που εκφράζονται μέσω της ιδεολογίας.

Όλα τα παραπάνω σημαίνουν ότι τα κοινωνικά κινήματα «από τα πάνω» είναι ποιοτικώς διαφορετικά από αυτά των «από τα κάτω» ενώ έχουν πολύ ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Συγκεκριμένα:

α) Ο διευθυντικός ρόλος στην οικονομική οργάνωση

Η εκμετάλλευση «δεν είναι ένα αυτό-δαιωνιζόμενο χαρακτηριστικό της κοινωνίας, αλλά προκαλεί αντιδράσεις και αντιστάσεις από τις κυριαρχούμενες τάξεις» (Callinikos, 1988:51). Προκειμένου η συσσώρευση να συνεχίζεται απρόσκοπτα, όπως και οι σχέσεις εξουσίας που εξασφαλίζουν τη συσσώρευση, πρέπει αυτές οι αντιστάσεις να καμφθούν είτε με καταστολή είτε με συναίνεση. Ταυτόχρονα, ενώ η καθημερινή εκμετάλλευση πρέπει να αναπαράγεται συνεχώς, ενεργά και συνειδητά, ταυτόχρονα πρέπει να δημιουργηθούν νέες μορφές εκμετάλλευσης, προκειμένου η «υπεραξία της εργασίας να εξαχθεί από τον άμεσο παραγωγό της» (Marx, παρατίθεται στο Nilsen & Cox, 2013:68). Απαιτείται συνεχώς μια συνεχή διαμόρφωση και αλλαγή των στρατηγικών συσσώρευσης, συνεπώς μια συνεχή οργάνωση της οικονομίας και της παραγωγής, από τα κυρίαρχα κοινωνικά στρώματα.

β) Η διαφορεική πρόσβαση στο κράτος

«Το κράτος δεν μπορεί ποτέ να είναι ισότιμα προσβάσιμο από όλες τις [κοινωνικές] δυνάμεις και ισότιμα διαθέσιμο σε όλους τους σκοπούς» (Jessop, 1990:250), είναι το αποτέλεσμα κοινωνικών σχέσεων και σχέσεων εξουσίας. Τα κοινωνικά κινήματα «από τα πάνω» το δομούν και το αξιοποιούν για τη λειτουργία και την αναπαραγωγή των δομικών ταξικών σχέσεων με διάφορα εργαλεία και μέσα, όπως μηχανισμούς προστασίας της συσσώρευσης, θεσμούς για την κινητικότητα του κεφαλαίου και της εργασίας, διαμόρφωση οικονομικών ενώσεων κ.α., αποκλείοντας συνεχώς τα κοινωνικά κινήματα «από τα κάτω» στην πρόσβαση και πιθανή διαμόρφωση του κράτους υπό το πρίσμα κάλυψης των δικών τους κοινωνικών αναγκών.

γ) Η διαμόρφωση της καθημερινής ρουτίνας και της κοινής λογικής

Ακολουθώντας ένα γκραμισιανό σχήμα, η κυρίαρχη τάξη ορίζει και αναπαράγει την κυριαρχία της μέσω «ενός συνδυασμού (οικονομικής ή/και κατασταλτικής) επιβολής και (ενεργητικής ή/και παθητικής) συναίνεσης» (Calvario *et al.*, 2016). Η ηγεμονία των ελίτ, δηλαδή «η δυνατότητα τους να παρέχουν μια ηθική και διανοητική καθοδήγηση στην κοινωνία» (*ibid.*) στηρίζεται στον παραπάνω συνδυασμό επιβολής και συναίνεσης. Η συναίνεση δημιουργείται όταν οι αξίες, οι νόρμες και οι θεσμοί των ελίτ γύρω από τις οποίες οργανώνεται η καθημερινή κοινωνική ζωή, γίνονται αποδεκτές και αναγνωρίζονται ως «φυσικότητες» και τελικά συγκροτούν την κοινή λογική μιας συγκεκριμένης κοινωνίας. Η κοινή λογική, συνεπώς είναι «μια έκφραση της λαϊκής φιλοσοφίας καθορισμένη και σχηματισμένη από τις ηγεμονικές ιδέες και πρακτικές των ελίτ» (Liguori, 2009, παρατίθεται στο Calvario *et al.*, 2016). Αυτή είναι η κατά το Γκράμσι διευθυντική, διανοητική δράση: τα κοινωνικά κινήματα «από τα πάνω» μορφοποιούν την καθημερινή ρουτίνα και την κοινή λογική με τρόπο που τους επιτρέπει να παρέχουν στα διαφορετικά κοινωνικά στρώματα τις κατευθύνσεις για την κάλυψη (μερικών) από τις ανάγκες τους, καθώς και τη γλώσσα (τις αξίες, τις νόρμες κλπ.) για να εκφράζουν τις σκέψεις τους (Nilsen & Cox, 2013:70).

Τα κοινωνικά κινήματα «από τα κάτω» και πάλι κατά τους Nilsen & Cox μπορούν να οριστούν ως συλλογικές δράσεις που αναπτύσσονται από τις καταπιεσμένες κοινωνικές τάξεις και οργανώνουν μια ευρεία γκάμα (τοπικών) δυνατοτήτων και δεξιοτήτων γύρω από μια «λογική» με σκοπό είτε να αμφισβητήσουν τον κυρίαρχο τρόπο εξυπηρέτησης των κοινωνικών αναγκών, είτε να υπερασπιστούν συγκεκριμένες δομές που εξυπηρετούν

τις δικές τους ανάγκες (ibid.:73). Ο παραπάνω ορισμός δείχνει, εκτός των άλλων, πως οι τακτικές, οι διαδικασίες, οι σκοποί και τα μέσα μπορούν να ποικίλουν εντός των κοινωνικών κινήματων «από τα κάτω», ενώ παίζουν ένα σημαντικό ρόλο στις διαδικασίες μετασχηματισμού όπως εξηγήθηκε στην εισαγωγή. Τα συγκεκριμένα ποιοτικά χαρακτηριστικά τους, όπως τα παρουσιάζουν οι Nilsen & Cox, είναι:

α) Τοπικές λογικές και αγωνιστικές ιδιαιτερότητες

Τα κοινωνικά κινήματα «από τα κάτω» συγκροτούν τη δική τους πρακτική συνείδηση μέσα από τη δράση τους, μια δική τους τοπική λογική, που είναι πρακτικές για την καθημερινότητα, την πράξη και τη σκέψη, που οι άνθρωποι διαμορφώνουν ως προσπάθειες για να αντιπαρατεθούν στην οργάνωση της καθημερινότητας και τη σχηματοποίηση της κοινής λογικής από τις ελίτ. Οι τοπικές λογικές δεν είναι ένα ουσιοκρατικό χαρακτηριστικό της κοινωνικής ζωής των «από τα κάτω» και σίγουρα δεν είναι αποκομμένες (ή πλήρως αυτόνομες) από τις ηγεμονικές πρακτικές των κοινωνικών κινήματων από «τα πάνω». Εντός άνισων σχέσεων εξουσίας, οι άνθρωποι κάνουν προσπάθειες για να εξυπηρετήσουν τις ανάγκες τους και να αναπτύξουν τις ατομικές και συλλογικές τους δυνατότητες, μέρος αυτών των προσπαθειών ενσωματώνεται από τις προτάσεις και τις διαχειρίσεις των ελίτ, ένα άλλο όχι.

Αν μάλιστα αξιοποιήσουμε τη σκέψη του Williams (1989) μπορούμε νοηματικά να συνδέσουμε τις τοπικές λογικές με τις αγωνιστικές ιδιαιτερότητες. Ο όρος αναφέρεται σε μορφές αγώνων, όπου μια καταπιεσμένη κοινωνική ομάδα συγκροτεί τις ιδιαίτερες γνώσεις και δεξιότητές της σε ανοικτή αντιπαράθεση με μια κυρίαρχη κοινωνική ομάδα σε συγκεκριμένο χώρο, σε συγκεκριμένο τόπο, υπό μια συγκεκριμένη σύγκρουση για ένα συγκεκριμένο ζήτημα⁶.

β) Από τις αγωνιστικές ιδιαιτερότητες στις καμπάνιες

Οι τοπικές λογικές και οι αγωνιστικές ιδιαιτερότητες εν πολλοίς αναφέρονται σε αγώνες οι οποίοι δεν ξεπερνούν τα (γεωγραφικά) όρια ενός συγκεκριμένου τόπου, αλλά αναπτύσσονται και σχηματοποιούνται με τέτοιο τρόπο που διαμορφώνουν ένα συλλογικό «εμείς» σε ευθεία αντιπαράθεση με τις πρακτικές των κοινωνικών κινήματων από «τα πάνω». Η συγκρότηση όμως των κοινωνικών κινήματων «από τα κάτω» ξεπερνάει τις πρακτικές, τις δυνατότητες και τις ιδιαιτερότητες του εκάστοτε τόπου και της εκάστοτε περιόδου, όπου λαμβάνει χώρα μια σύγκρουση. Είναι μια διαδικασία γενίκευσης και πιθανής «μοντελοποίησης» της γνώσης και των πρακτικών που αναπτύχθηκαν σε μια

6.

Αντί για «συγκεκριμένο», θα μπορούσαμε να χρησιμοποιήσουμε τον όρο «ιδιαίτερο» (particular).

συγκεκριμένη σύγκρουση. Με άλλα λόγια είναι η διαδικασία αλληλεγγύης και ανταλλαγής εμπειριών μεταξύ είτε κοινωνικών κινημάτων διαφορετικών περιεχομένων, είτε ίδιων κοινωνικών κινημάτων σε διαφορετικές περιοχές. Μέσα από αυτές τις σχέσεις οι συμμετέχοντες στα κινήματα συνήθως ανακαλύπτουν και δημιουργούν το κοινό τους έδαφος: κοινοί αντίπαλοι, κοινές στρατηγικές, παρόμοιες πρακτικές και συλλογικές ταυτότητες που (πλέον) αναπτύσσονται πέρα των συγκεκριμένων κοινωνικών και γεωγραφικών ορίων.

γ) Προς μια πολιτική πράξη των κοινωνικών κινημάτων

Τα κοινωνικά κινήματα «από τα κάτω» κατά την ανάπτυξη τους και κατά τη διαδικασία υπέρβασης των τοπικοτήτων τους με τις μεταξύ τους συμμαχίες, αναπτύσσουν και μια προβληματική που σχηματίζεται σε ερωτήσεις για τις δομές που δημιουργούν τις συγκρούσεις. Με άλλα λόγια, αναγνωρίζουν τις συστημικές πτυχές των τοπικών τους συγκρούσεων και αναπτύσσουν νέα εργαλεία για πιο ριζοσπαστικά αιτήματα για την εξυπηρέτηση των κοινωνικών τους αναγκών. Υπό αυτό το πρίσμα, διαμορφώνουν αυτόνομες μορφές πολιτικής οργάνωσης και συνειδητής (πολιτικής) πράξης προς την αυτοδιάθεση τους και την αλλαγή των κοινωνικών σχέσεων. Στην καρδιά αυτών των διαδικασιών βρίσκεται η ανάγκη εξυπηρέτησης κοινωνικών αναγκών που δεν εξυπηρετούνται από τον τρόπο κοινωνικής οργάνωσης και την ανάπτυξη ριζοσπαστικών συλλογικών δεξιοτήτων και ικανοτήτων που «αναζητούν χώρο έκφρασης» (Nilsen & Cox, 2013:78).

Σε αυτό το σημείο απαιτούνται ίσως και πάλι δύο διευκρινήσεις. Πρώτον, τα ποιοτικά χαρακτηριστικά των κοινωνικών κινημάτων «από τα κάτω» δεν πρέπει να γίνουν κατανοητά ως χρονικά στάδια μιας δεδομένης αλληλουχίας, αλλά ως διαδικασίες που μπορούν να εμφανιστούν και παράλληλα. Δεύτερον, ως συνέπεια του πρώτου, τα κοινωνικά κινήματα πρέπει να αντιμετωπίζονται ως φαινόμενα σε διαρκή κίνηση, γεγονός που σημαίνει ότι όλα τα παραπάνω χαρακτηριστικά πρέπει να μελετώνται ως δυνατότητες και όχι ως δεδομένες κοινωνικές νομοτέλειες.

Τα περιβαλλοντικά κινήματα

Ο Martinez-Alier (2002) κατανοεί τις περιβαλλοντικές συγκρούσεις ως αποτέλεσμα της άνισης διανομής του περιβαλλοντικού και κοινωνικού κόστους διαδικασιών όπως η εκμετάλλευση των φυσικών πόρων, η υπαρπαγή της γης και η διαχείριση απορριμμάτων. Άλλες

προσεγγίσεις υποστηρίζουν ότι οι περιβαλλοντικές συγκρούσεις είναι αποτέλεσμα «δύο αλληλεξαρτώμενων διαδικασιών: αφενός της δυνατότητας του καπιταλισμού να αξιοποιεί τις καταστροφές για την περαιτέρω εμπορευματοποίηση και χρηματιστικοποίηση των φυσικών πόρων, αφετέρου της τάσης του να δημιουργεί καταστροφές» (Velegrakis *et al.*, 2016:51). Ο Robbins (2004:173) από την πλευρά του, στην περίφημη θέση του «για την περιβαλλοντική σύγκρουση», σημειώνει πως οι βασικές πτυχές των κάθε περιβαλλοντικών συγκρούσεων, όπως αυτές αναγνωρίζονται και μελετώνται στο επιστημονικό πεδίο της πολιτικής οικολογίας, είναι δύο: Η πρώτη αφορά την πολιτικοποίηση των περιβαλλοντικών προβλημάτων «όταν κρατικοί οργανισμοί ή ιδιωτικοί φορείς ελέγχουν και έχουν αποκλειστική πρόσβαση στα συλλογικά αγαθά [φυσικές πηγές] σε βάρος μέρους ή ολόκληρων των τοπικών κοινωνιών». Η δεύτερη αφορά την οικολογικοποίηση συγκρούσεων που προϋπάρχουν ως αποτέλεσμα «των αλλαγών στις πολιτικές για την ανάπτυξη ή την πρόσβαση στους πόρους».

Συνεπώς, η αφετηρία συγκρότησης ενός κοινωνικού κινήματος για το περιβάλλον βρίσκεται σε περιπτώσεις μη δυνατότητας πρόσβασης στα περιβαλλοντικά αγαθά ή σε περιπτώσεις άνισης κατανομής του περιβαλλοντικού κόστους από τις παραγωγικές δραστηριότητες. Οι άνθρωποι σε αυτές τις περιπτώσεις κινητοποιούνται συλλογικά, συγκροτούν προσωρινές ή μόνιμες «κοινότητες», τόσο σε αστικές όσο και σε αγροτικές περιοχές, και διεκδικούν τα μέσα και τους όρους για την πρόσβαση στο περιβάλλον, τον έλεγχο των φυσικών πηγών (από τις οποίες πιθανώς αποκόπτονται) και την ποιότητα της ζωής και της κοινωνικής τους αναπαραγωγής.

Υπό αυτό το πρίσμα συγκροτούν μια πρακτική και ένα λόγο για την κοινωνική και περιβαλλοντική δικαιοσύνη. Η περιβαλλοντική δικαιοσύνη αναφέρεται στο καθολικό δικαίωμα για πρόσβαση και ζωή σε ένα ασφαλές και υγιές περιβάλλον (Beltran *et al.*, 2016:21). Ενώ η έννοια, γεννήθηκε σε «διαφορετική γεωγραφία και με διαφορετικό σκοπό από την πολιτική οικολογία» (Holifield, 2015:585), από τα τέλη της δεκαετίας του 1990 μέχρι σήμερα, κυρίως λόγω της έρευνας πολιτικών οικολόγων στον Παγκόσμιο Νότο, προσφέρει ένα επιπλέον εργαλείο μελέτης των περιβαλλοντικών συγκρούσεων. Υπό αυτή τη θεώρηση τα οικολογικά-κοινωνικά κινήματα εντάσσονται ρητά ή άρρητα σε ένα ενιαίο πλαίσιο διεκδικήσεων για το δικαίωμα στο περιβάλλον. Αυτή η προσέγγιση συνδέεται άμεσα με την ανάπτυξη κινημάτων όπως π.χ. αυτά ενάντια στην κλιματική αλλαγή, ενάντια στους γενετικά τροποποιημένους οργανισμούς για την αγροτική παραγωγή ή υπέρ του δικαιώματος στην τροφή, κινήματα που δεν έχουν άμεση γεωγραφική αναφορά και χωρική

7.

Η έννοια της περιβαλλοντικής δικαιοσύνης δέχτηκε και συνεχίζει να δέχεται κριτική από μέρους των ερευνητών της πολιτικής οικολογίας -και κυρίως από όσους προέρχονται από το πεδίο της (ριζοσπαστικής) γεωγραφίας- καθώς θεωρούν ότι αφενός σε πολλές περιπτώσεις χρησιμοποιείται από τις άρχουσες ελίτ και τα κράτη για να α-πολιτικοποιήσουν συγκεκριμένους αγώνες και διεκδικήσεις, αφαιρώντας τους την έμφυλη, ταξική ή φυλετική διάσταση (βλ. ενδεικτικά Swyngedouw, 2015), αφετέρου αδυνατεί να λάβει υπόψη τις τοπικές ιδιαιτερότητες που τελικά ορίζουν τον κάθε αγώνα.

διεκδίκηση⁷.

Όπως σημείωσα και στην εισαγωγή οι άνθρωποι «κάνουν» πολιτική οικολογία μέσω κοινωνικών κινημάτων. Τα περιβαλλοντικά κινήματα αποτελούν το πεδίο πράξης για την υπεράσπιση των κοινών αγαθών αλλά και αναπαραστάσεων και συγκεκριμένων οπτικών για το μετασχηματισμό των διαμορφωμένων ιστορικά σχέσεων μεταξύ ανθρώπου (ή ορθότερα κοινωνικών σχηματισμών) και περιβάλλοντος. Δημιουργούν χώρους (μερικής) αυτονομίας, δημοκρατικών διαδικασιών, συλλογικού ελέγχου των κοινών πόρων, αλληλεγγύης και κοινωνικής προστασίας. Οι Gorostiza *et al.* (2016:159) μάλιστα θεωρούν ότι στις περισσότερες περιπτώσεις τα περιβαλλοντικά κινήματα δημιουργούν προσωρινούς χώρους δράσης «εκτός ή πέρα» από τις καπιταλιστικές σχέσεις, ενισχύοντας διαδικασίες αυτό-οργάνωσης και ριζοσπαστικά εναλλακτικούς τρόπους εξυπηρέτησης των κοινωνικών αγαθών.

Επιπλέον, τα περιβαλλοντικά κινήματα αποτελούν ενεργά πεδία παραγωγής γνώσης τόσο για τα ίδια όσο και για την κοινωνία, γεγονός που συχνά παραγνωρίζεται. Κατά τη σύγκρουσή τους με τον κυρίαρχο λόγο αναπτύσσουν έναν επιστημονικό λόγο καθοριστικό για την ανατροφοδότησή τους και την ενδυνάμωσή τους. Αν αναλογιστούμε το πλήθος κοινωνικών-οικολογικών κινήματων στην Ελλάδα τα τελευταία χρόνια θα παρατηρήσουμε ότι σχεδόν όλα χρησιμοποιούν επιστημονικά εργαλεία και μεθόδους για να τροφοδοτήσουν τα επιχειρήματά τους και να ορίσουν τις διεκδικήσεις τους (π.χ. στις περιπτώσεις δημιουργίας χώρων επεξεργασίας αποβλήτων καταφεύγουν σε επιστημονικές μελέτες για το «βάρος αποβλήτων που μπορεί να σηκώσει η περιοχή τους» - βλ. Κερατέα, Αττικής 2011 - ή σε άλλες περιπτώσεις επιλέγουν την αποδόμηση των Μελετών Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων αυτόνομα ή σε συνεργασία με επιστημονικούς φορείς - βλ. κίνημα τα εναντίον των Βιομηχανικών Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας (ΒΑΠΕ) σε διάφορα νησιά του Αιγαίου κατά την τελευταία δεκαετία).

Ο Swyngedouw, (2015:92) υπογραμμίζει τη δυνατότητα (άλλα όχι βεβαιότητα) των περιβαλλοντικών κινήματων να αναπτυχθούν ως τα κομβικά μέσα και πεδία της κοινωνικής κίνησης για την επαναπολιτικοποίηση των κοινωνικών και οικολογικών προβλημάτων. Αυτό επιτυγχάνεται εφόσον αναπτύξουν ένα ενιαίο και γενικό πλαίσιο «αμφισβήτησης της πολιτικής τάξης και των σχέσεων εξουσίας που παράγουν τις κοινωνικές ανισότητες» (ibid.:92) πέρα από τα όρια της τοπικής περιβαλλοντικής σύγκρουσης. Διαμορφώνονται, με άλλα λόγια, ως μια εν δυνάμει πολιτική πράξη. Είναι μέσω της άμεσης εμπλοκής με την πολιτική και κινηματική δράση που οι άνθρωποι κατανοούν και μετασχηματίζουν τόσο τις κοινωνικές σχέσεις που τους διέπουν,

όσο και τις σχέσεις με τον υλικό, φυσικό κόσμο.

Βέβαια, θα πρέπει να αποφευχθεί η αντίληψη και αναπαράσταση των περιβαλλοντικών κοινωνικών κινήματων ως τα αποκλειστικά (και ιδεατά) πολιτικά εργαλεία σήμερα. Αντιθέτως θα πρέπει να μελετώνται ως «φαινόμενα σε διαρκή κίνηση» (Walker, 1994, παρατίθεται στο Gorostiza *et al.*, 2016:160) με τα δικά τους όρια και δυνατότητες. Τα ίδια συνεχώς (πρέπει να) αντιμετωπίζουν τις δικές τους αδυναμίες και αντιφάσεις, μετασηματίζουν τις εσωτερικές τους διαδικασίες προς ακόμα δημοκρατικότερες συγκροτήσεις, ανατροφοδοτούν τα οράματα τους για τις κοινωνικές και κοινωνικοοικολογικές σχέσεις, συγκροτούν συνεχώς πρακτική ενάντια στα κοινωνικά κινήματα «των από πάνω» και αναπτύσσονται σε διάδραση με άλλα κοινωνικά κινήματα εντασσόμενα σε μια ευρύτερη πολιτική πράξη⁸.

8.

Για τις προσεγγίσεις της περιβαλλοντικής κοινωνιολογίας για το τι ορίζεται ως περιβαλλοντικό κίνημα βλ. Μποτετζάγιας & Καραμίχας, 2008.

Το παράδειγμα του περιβαλλοντικού κινήματος στη Χαλκιδική

Στη ΒΑ Χαλκιδική τα τελευταία χρόνια με επίκεντρο τις προωθούμενες εξορύξεις χρυσού στην επικράτεια του δήμου Αριστοτέλη, λαμβάνει χώρα μια σημαντική περιβαλλοντική σύγκρουση. Από τη μία, ένα μεγάλο μέρος των κατοίκων, με κέντρο, αλλά όχι αποκλειστικά, την υπεράσπιση του τοπικού περιβάλλοντος και της ποιότητας ζωής, κινητοποιείται ενάντια στο σχέδιο της εταιρείας «Hellas Gold - Ελληνικός Χρυσός Α.Ε.Μ.Β.Χ.», θυγατρική της “Eldorado Gold Inc.” για την εκμετάλλευση υπαρχόντων και τη δημιουργία νέων χώρων εξορύξεων μεταλλευμάτων - κυρίως χρυσού - στην περιοχή. Από την άλλη, ένα μικρότερο μέρος, υποστηρίζει τα έργα με κύριο επιχείρημα και αίτημα την υπεράσπιση των υπαρχόντων και τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας από την επένδυση.

Η Eldorado Gold, είναι μια εταιρεία μεσαίου μεγέθους που δραστηριοποιείται στον μεταλλευτικό και μεταλλουργικό κλάδο. Η έδρα της είναι στο Βανκούβερ του Καναδά και είναι εισηγμένη στα Χρηματιστήρια του Τορόντο και της Νέας Υόρκης με κύκλο εργασιών που ξεπερνάει το 1 δις \$ ετησίως. Σήμερα διαθέτει επτά ενεργά μεταλλεία και αρκετά σε αναπτυξιακό ή και κατασκευαστικό στάδιο στην Κίνα, τη Ρουμανία, την Τουρκία, την Ελλάδα και τη Βραζιλία. Στην Ελλάδα κατέχει το 95% της Ελληνικός Χρυσός Α.Ε. (όπου το υπόλοιπο 5% παραμένει στην κατοχή του ομίλου ΕΛΛΑΚΤΩΡ) και το 100% της Χρυσωρυχεία Θράκης.

Η ΒΑ Χαλκιδική, έχει μια μακρά ιστορία και παράδοση στις εξορυκτικές δραστηριότητες. Ειδικά κατά τον 20ο αιώνα τα μεταλλεία Κασσάνδρας που περιλαμβάνουν τα γνωστότερα κοιτάσματα στην

ευρύτερη περιοχή, έχουν βρεθεί στο επίκεντρο ενδιαφέροντος εθνικών και υπερεθνικών επενδυτών μεταβιβαζόμενα πολλές φορές από εταιρεία σε εταιρεία - Ανώνυμος Ελληνική Εταιρεία Χημικών Προϊόντων και Λιπασμάτων (ΑΕΕΧΠ&Λ), TVX HELLAS A.E., KINROSS Gold Corp, European Goldfields, Eldorado Gold Inc.- παρά τις, πολλές φορές ισχυρές, αντιδράσεις των τοπικών κοινωνιών, ειδικά από τα τέλη της δεκαετίας του 1980 και μετά.

Η σημερινή επένδυση αλλάζει, όμως κατά πολύ τη χρονική και χωρική κλίμακα των δραστηριοτήτων. Στην εταιρεία Ελληνικός Χρυσός / Eldorado Gold έχουν παραχωρηθεί από το ελληνικό δημόσιο μεταλλευτικά δικαιώματα για 317.000 στρέμματα συνολικά σε όλη τη Χαλκιδική, περιοχή κατά πολύ μεγαλύτερη από τα μέχρι τώρα «ιστορικά» μεταλλεία. Το έργο περιλαμβάνει υπόγεια και επιφανειακή εξόρυξη, εγκαταστάσεις επεξεργασίας μεταλλεύματος, τέλματα αποβλήτων και βιομηχανικές λιμενικές εγκαταστάσεις. Σύμφωνα με τη Μελέτη Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων (ΜΠΕ) του έργου τα επόμενα 25-30 χρόνια αναμένεται να εξορυχθούν περίπου 160.000.000 τόνοι μεταλλεύματος (Ελληνικός Χρυσός & ENVECO, 2010:1-3) ενώ όπως υποστηρίζουν οι κάτοικοι που αντιδρούν «από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα έχουν εξορυχθεί 33.000.000 τόνοι» (Συντονιστικό Φορέων & Συλλόγων Σταγείρων-Ακάνθου ενάντια στην εξόρυξη χρυσού, 2013:7) .

Η ίδια η Μελέτη Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων της εταιρείας είναι ελλιπής και η τεχνολογία που προτείνει αμφισβητήσιμη όπως υποστηρίζουν οι κάτοικοι της περιοχής που αντιδρούν στο έργο. Οι ανησυχίες αφορούν τη ρύπανση εδάφους, νερών και αέρα μέχρι τη βίαιη καταστολή της τοπικής αντίστασης στο σχέδιο, το οποίο απειλεί τα τοπικά μέσα διαβίωσης (ibid.:8-15· Hartlief *et al.*, 2015:22). Οι πρακτικές τους ποικίλουν από κινητοποιήσεις και πορείες ενάντια στους χώρους των μεταλλείων, μέχρι διαδικασίες αντιπληροφόρησης και συνελεύσεις στους περισσότερους οικισμούς του δήμου Αριστοτέλη, πανελλαδικά αλλά και διεθνώς σε αλληλεγγύη και αλλητροφοδότηση με και από άλλα (κατά κύριο λόγο) περιβαλλοντικά κινήματα.

Παρακάτω προσπαθώ να ορίσω και μελετήσω το περιβαλλοντικό κίνημα στη Χαλκιδική ως ένα κοινωνικό κίνημα «από τα κάτω» ακολουθώντας τη μεθοδολογία των Nilsen & Cox, που παρουσίασα παραπάνω. Μελετώ δηλαδή, τις τοπικές λογικές του συγκεκριμένου κινήματος, τις διαδικασίες υπέρβασης των αγωνιστικών ιδιαιτεροτήτων και τη (δυνατότητα) ανάπτυξης του ως μια πολιτική πρακτική που σκοπεύει να επερωτήσει και (μερικώς) να μετασχηματίσει τις σχέσεις κοινωνίας – φύσης. Η ανάλυση μου στηρίζεται κατά κύριο λόγο στις συνεντεύξεις (21) που

πραγματοποίησα με ακτιβιστές του κινήματος μεταξύ Οκτωβρίου 2014 και Μαρτίου 2015.

Η συγκρότηση ενός τοπικού λόγου και πρακτικής

Η αντίδραση των κατοίκων του δήμου Αριστοτέλη στη Χαλκιδική ξεκίνησε το Μάρτιο του 2011 κυρίως στην Ιερισσό και τη Μεγάλη Παναγιά, όπου διαμένει το μεγαλύτερο μέρος των κατοίκων του δήμου. Οι πρώτες δράσεις αφορούσαν τη συγκρότηση τοπικών επιτροπών, μικρές καμπάνιες αντιπληροφόρησης, κινητοποιήσεις και πορείες, καθώς και την έναρξη μιας δικαστικής διαμάχης με την εταιρεία. Ένα χρόνο αργότερα, το Μάρτιο του 2012 πραγματοποιήθηκε η πρώτη μεγάλη κινητοποίηση στο δάσος των Σκουριών, όπου βρίσκεται ο κύριος όγκος των νέων μεταλλευτικών δραστηριοτήτων της εταιρείας. Στην πορεία συμμετείχαν κάτοικοι της περιοχής, μαζί με αλληλέγγυους κυρίως από τη Θεσσαλονίκη και άλλες γειτονικές πόλεις. Η κινητοποίηση (όπως και όλες οι υπόλοιπες που ακολούθησαν τον ίδιο χρόνο) δέχτηκε βίαιη καταστολή από την αστυνομία και όρισε χρονικά την ουσιαστική έναρξη του περιβαλλοντικού κινήματος.

Από την έναρξη του έργου η εταιρεία, όπως και η τότε κυβέρνηση, ανέπτυξε ένα λόγο με βάση τον οποίο η εξόρυξη μεταλλευμάτων είναι η μόνη βιώσιμη οικονομική δραστηριότητα για την περιοχή, ειδικά σε περίοδο οικονομικής κρίσης. Επένδυσε στην μεταλλευτική ιστορία και παράδοση του τόπου προκειμένου να προτείνει ένα αναπτυξιακό μοντέλο που θα στηρίζεται σχεδόν αποκλειστικά στις εξορύξεις. Παράλληλα κατηγόρησε τις αντιδράσεις ως «τοπικιστικές, αντιαναπτυξιακές που αφορούν ένα πολύ μικρό μέρος των κατοίκων και στρέφονται ενάντια στη μεγάλη πλειονότητα των εργαζομένων και των κατοίκων της Χαλκιδικής» (Hartlief *et al.*, 2015:30).

Ο σκοπός ήταν να θεωρηθεί το έργο «φυσικό», που σέβεται την τοπική παράδοση και δεν έρχεται ενάντια στην ποιότητα ζωής των κατοίκων ενώ ταυτόχρονα ενισχύει τις δυνατότητες απασχόλησης τους. Σε μια περίοδο οικονομικής κρίσης, υψηλής ανεργίας και εργασιακής ανασφάλειας, η εταιρεία έθεσε ένα πλαίσιο εργασιακής ασφάλειας και υψηλών αποδοχών για τους μεταλλεργάτες, οι οποίοι βέβαια έπρεπε να αποδεχθούν ότι δεν υπάρχει εναλλακτική για το μέλλον τους. «Οι παππούδες μας ήταν μεταλλωρύχοι, οι πατεράδες μας ήταν μεταλλωρύχοι και εμείς θα γίνουμε μεταλλωρύχοι αναγκαστικά. Είναι ο μόνος τρόπος επιβίωσης στον τόπο μας» σημειώνει ο Δημήτρης⁹, ένας νέος εργαζόμενος στην εταιρεία (Άτυπη συζήτηση, Αθήνα, Μάρτιος 2015).

Οι κινητοποιημένοι κάτοικοι, ενώ βρέθηκαν και συνεχίζουν να βρίσκονται σε σύγκρουση με τους μεταλλεργάτες της εταιρείας

9. Προκειμένου να διατηρηθεί η ανωνυμία των συνεντευξαζόμενων χρησιμοποιούνται ψευδώνυμα.

(επίσης κάτοικους της περιοχής), προσπάθησαν να τοποθετηθούν στο ζήτημα της τοπικής ανάπτυξης «ενάντια στην μονοκαλλιέργεια των εξορύξεων» όπως σημείωσε ο Νίκος, συνταξιούχος και μέλος του κινήματος (Συνέντευξη, Μεγάλη Παναγιά, Δεκέμβριος 2014). Συγκρότησαν ένα λόγο όπου «τα μεταλλεία δεν μπορεί να είναι η μόνη μας προοπτική. Πρέπει είτε να σταματήσουν πλήρως είτε να μη λειτουργούν ενάντια στις άλλες παραγωγικές δραστηριότητες της περιοχής» και πάλι κατά τον Νίκο (Συνέντευξη, Μεγάλη Παναγιά, Δεκέμβριος 2014). Εξάλλου η πλειονότητα των συμμετεχόντων στο κίνημα είναι μακροχρόνια άνεργοι, εποχιακοί εργαζόμενοι κυρίως στον τουριστικό τομέα, συνταξιούχοι, ελεύθεροι (μικρό-) επαγγελματίες και νέοι άνεργοι της περιοχής (βλ. και Βελεγράκης, 2015:90). Η συγκρότηση αυτού του ετερογενούς κοινωνικού δυναμικού δεν αντιστάθηκε και αντιστέκεται μόνο στο έργο, αλλά προσπαθεί να συγκροτήσει ένα λόγο για τη διατήρηση και την ενίσχυση υπαρχόντων δραστηριοτήτων, δηλαδή την εξυπηρέτηση των κοινωνικών αναγκών των «από τα κάτω».

Ένα δεύτερο στοιχείο της τοπικής λογικής και των αγωνιστικών ιδιαιτεροτήτων έχει να κάνει με την αντίδραση στη βίαιη καταστολή που δέχονται οι κάτοικοι καθ' όλη την περίοδο των αντιδράσεων τους. Το Φεβρουάριο του 2013 το εργοτάξιο της Ελληνικός Χρυσός στις Σκουριές δέχεται επίθεση κατά την οποία καταστρέφονται οχήματα, και εξοπλισμός. Από την επόμενη μέρα η Ιερισσός και η Μεγάλη Παναγιά εντάσσονται σ' ένα ιδιότυπο καθεστώς αστυνομοκρατίας και κρατικής καταστολής που περιλαμβάνει ρίψη δακρυγόνων εντός των χωριών και αναγκαστική λήψη δειγμάτων γεννητικού υλικού από 250 «υπόπτους». Οι κάτοικοι δηλώνουν: «Τα γεγονότα της Κυριακής 17/2 στις Σκουριές, είναι αποτέλεσμα της βίαιης πρακτικής και διαχείρισης από πλευράς του κράτους, της αστυνομίας και των οικονομικών συμφερόντων και οι ηθικοί αυτουργοί δε θα πρέπει να αναζητούνται ανάμεσα μας. Ο αγώνας μας είναι δίκαιος, η νομιμότητα είναι με το μέρος μας, και γι' αυτό θα συνεχιστεί με αμείωτη ένταση μέχρι να δικαιωθούμε» (Συντονιστικό φορέων & συλλόγων Σταγείρων-Ακάνθου ενάντια στην εξόρυξη χρυσού, 2014:5). Η Άννα, κάτοικος της περιοχής, δηλώνει: «Ήταν η πρώτη φορά στη ζωή μου που ήρθα αντιμέτωπη με τα ΜΑΤ, ήμουν σοκαρισμένη και πολύ φοβισμένη. Και αυτό έγινε η καθημερινότητά μας για πολλές μέρες» (Συνέντευξη, Ιερισσός, Νοέμβριος 2014).

Η κρατική καταστολή τελικά λειτούργησε ως στοιχείο ενδυνάμωσης για το κίνημα που πολύ γρήγορα ανέπτυξαν λογικές αλληλεγγύης προς όλους τους διωκόμενους και ανέδειξαν έναν επιπλέον αντίπαλο τους. Ο Κώστας, μέλος του κινήματος, σημειώνει: «Δεν παλεύουμε πλέον εναντίον μιας άπληστης εταιρείας αλλά ενάντια

σε ένα κράτος που δεν προστατεύει τα δικαιώματά μας. Τα αιτήματά μας είναι προς τον πρωθυπουργό, όχι τον διευθυντή της Eldorado» (Συνέντευξη, Ιερισσός, Νοέμβριος 2014).

Οι παραπάνω εξελίξεις συνέβαλαν και στη διαμόρφωση μιας νέας καθημερινότητας για την περιοχή. Οι κάτοικοι θεωρούν το κίνημα «παιδί τους» όπως σημειώνει η Ελένη (Συνέντευξη, Ιερισσός, Νοέμβριος 2014) και λειτουργούν για την ενδυνάμωση του σε καθημερινή βάση: Οι συνελεύσεις πληθαίνουν σε κάθε χωριό της ευρύτερης περιοχής, παράγεται συνεχώς νέο υλικό αντιπληροφόρησης και οι πορείες δυναμώνουν και πολλαπλασιάζονται. Παράλληλα οι δράσεις του κινήματος ξεπερνούν τα όρια της σύγκρουσης και αφορούν και άλλες δράσεις για την περιοχή με πολιτιστικό κυρίως χαρακτήρα. Φαίνεται ότι η καθημερινότητα της περιοχής συγκροτείται για και από το κίνημα.

Η αλληλεγγύη με άλλα κινήματα και η διαμόρφωση κοινού δρόμου

Η κρατική καταστολή λειτούργησε και στην κατανόηση από πλευράς κατοίκων της ανάγκης αλληλεγγύης με άλλα κινήματα καθώς υπάρχουν κοινά προβλήματα. Η διαδικασία αυτή έγινε σταδιακά ενώ σε πρώτο χρόνο αφορούσε απλώς τη συνειδητοποίηση μιας κοινής βάσης: «Τον Ιούνιο του 2011 όταν βλέπαμε στην τηλεόραση τις κινητοποιήσεις των Αγανακτισμένων θεωρούσαμε ότι ήταν κάτι μακρινό που δε μας αφορά. Όταν σχεδόν δύο χρόνια μετά η αστυνομία εισέβαλε στο χωριό μας και μας χτύπησε θυμηθήκαμε το Σύνταγμα και καταλάβαμε ότι μοιραζόμαστε κάτι κοινό: τα δικαιώματά μας» υπογραμμίζει η Άννα (Συνέντευξη, Ιερισσός, Νοέμβριος 2014).

Όμως το κίνημα δεν έμεινε στο ζήτημα της βίας και πολύ γρήγορα συνέπραξε με άλλα περιβαλλοντικά κινήματα ενάντια σε ένα μοντέλο ανάπτυξης που επηρεάζει άμεσα την ποιότητας ζωής τους, τις κοινωνικές τους σχέσεις και τις σχέσεις τους με το φυσικό περιβάλλον. Το Νοέμβριο του 2013 πραγματοποιήθηκαν δράσεις σε πολλές πόλεις της Ελλάδας και του εξωτερικού «ενάντια στις καταστροφικές εξορύξεις χρυσού στη Χαλκιδική». Συγκροτήθηκε μια εθνική και διεθνής καμπάνια πληροφόρησης και δράσεων σε συνεργασία με άλλα περιβαλλοντικά κινήματα. Παράλληλα ξεκίνησε ένα «καραβάνι αλληλεγγύης» από την Χαλκιδική προς την Αθήνα με σταθμούς σε διάφορες πόλεις όπου πραγματοποιήθηκαν πολιτιστικές δράσεις, κοινές συζητήσεις με κοινωνικά κινήματα των περιοχών και συναντήσεις με φορείς (Συντονιστικό φορέων & συλλόγων

Σταγείρων-Ακάνθου ενάντια στην εξόρυξη χρυσού, 2014:10).

Όπως σημειώνει ο Νίκος από τη Μεγάλη Παναγιά: «Δεν είμαστε μόνοι μας. Έχουμε τη συμπαράσταση και τη στήριξη πολλών κινημάτων όπως το κίνημα ενάντια στην ιδιωτικοποίηση του νερού στη Θεσσαλονίκη ή το κίνημα για το πάρκο στο Ελληνικό, στην Αθήνα. Αυτά τα κινήματα επίσης δεν είναι μόνα τους. Τα υποστηρίζουμε εμείς. Στην τελευταία μας επίσκεψη στην Αθήνα προσφέραμε φάρμακα στο Κοινωνικό Ιατρείο Ελληνικού» (Συνέντευξη, Μεγάλη Παναγιά, Δεκέμβρης 2014).

Το περιβαλλοντικό κίνημα στη Χαλκιδική συνειδητοποίησε ότι δεν ήταν απομονωμένο αλλά μέρος ενός μεγαλύτερου αγώνα ενάντια σε ένα αντιδημοκρατικό μοντέλο ανάπτυξης. Τα αποτελέσματα του ήταν και είναι εμφανή στην Ελλάδα και σε άλλες περιοχές του κόσμου όπου οι κοινωνικές ανάγκες των «από τα κάτω» δεν εξυπηρετούνται ή έρχονται σε σύγκρουση από την οργάνωση των συλλογικών δεξιοτήτων από τα κοινωνικά κινήματα «από τα πάνω». Γι' αυτό και εκτός από τη σύνδεση με περιβαλλοντικά και άλλα κινήματα στην Ελλάδα ήρθαν σε επαφή και με αντίστοιχους αγώνες στο εξωτερικό όπως το κίνημα NO TAV στην Ιταλία ή το κίνημα Save Rosia Montana στη Ρουμανία. Παράλληλα στην προσπάθεια συγκρότησης ενός αντίλογου, τόσο για τα περιβαλλοντικά προβλήματα που θα δημιουργηθούν στην περιοχή από τα έργα, όσο και για τη ριζοσπαστική πρόταση τοπικής ανάπτυξης ήρθε σε επαφή και συνεργασία με επιστημονικούς και κοινωνικούς φορείς (Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, δημοτικές αρχές, Τμήμα Κεντρικής Μακεδονίας του ΤΕΕ, περιβαλλοντικές μη κυβερνητικές οργανώσεις κ.α.).

Συνεπώς, κατά την ανάπτυξή του το κίνημα της Χαλκιδικής ξεπερνάει τις τοπικές ιδιαιτερότητες και υπερβαίνει μια μάχη «μεταξύ των δυνάμεων της ανάπτυξης και αυτών της τοπικής περιβαλλοντικής προστασίας» (Calvario *et al.*, 2016). Είναι μια ενεργητική και συνεχιζόμενη αμφισβήτηση των ηγεμονικών ιδεών και πρακτικών για ένα συγκεκριμένο μοντέλο ανάπτυξης που προτείνεται σε συνδυασμό με μια καθημερινή πολιτική συμμετοχή και πρακτική. Το κοινωνικό κίνημα και οι συμμαχίες που συγκροτεί δίνουν περιεχόμενο στις «δυναμικές γεωγραφίες της πολιτικής πρακτικής των καταπιεσμένων κοινωνικών ομάδων που έρχονται σε επαφή» (Featherstone, 2013:66).

Η (πολιτική) πράξη ως υπέρβαση των ιδιαιτεροτήτων

Το περιβαλλοντικό κίνημα στη Χαλκιδική ήρθε πολύ σύντομα αντιμέτωπο με τη «μεγάλη εικόνα» πέρα των τοπικών και κινηματικών ιδιαιτεροτήτων. Έθεσε ερωτήματα σε σχέση με την κρίση και τα μοντέλα ανάπτυξης εντός αυτής, τη διαχείριση του περιβάλλοντος και των σχέσεων (τοπικής) κοινωνίας και φύσης από πλευράς των ηγεμονικών πρακτικών και των διαδικασιών απόφασης και ελέγχου έργων για την τοπική ανάπτυξη.

Η περίπτωση της ΒΑ Χαλκιδικής είναι ενδεικτικό παράδειγμα της, ίσως μόνιμης, αντίφασης που χαρακτηρίζει τη σχέση μεγάλων επενδύσεων και τοπικής και περιφερειακής ανάπτυξης. Στο όνομα της ανάπτυξης, κρατικές υπηρεσίες και επενδυτές ενδιαφέρονται κυρίως για την απλή λειτουργία επιχειρήσεων σε συγκεκριμένους τόπους αξιοποιώντας τα συγκεκριμένα τοπικά δεδομένα και συγκριτικά πλεονεκτήματα ανάλογα με τον κλάδο - βιομηχανία, εξορύξεις, ΑΠΕ, τουρισμός. Με τον τρόπο αυτό αναφέρονται στην ανάπτυξη της περιοχής. Παράλληλα, η κάθε επένδυση περιβάλλεται με εξαγγελίες και βεβαιότητες για τη σημαντική ώθηση που θα δώσει στην εθνική και περιφερειακή οικονομία. Από την άλλη, κάτοικοι και μη τοπικοί φορείς - περιβαλλοντικές και επιστημονικές οργανώσεις, πολιτικές κινήσεις - ενδιαφέρονται για την ανάπτυξη της περιοχής. Όχι μόνο για τη φυσική παρουσία μιας επιχείρησης, αλλά και για τη συνολική βιώσιμη ευημερία που θα δημιουργήσει στην περιοχή, π.χ. με απασχόληση, με συνδέσεις με άλλους κλάδους και πολλαπλασιαστικά αποτελέσματα, με επανεπένδυση κερδών στην περιοχή και με προστασία του περιβάλλοντος και των τοπικών πόρων (Χατζημιχάλης, 2013)

Σε αυτήν τη διαδικασία «ο συγκεκριμένος αγώνας αναγνωρίζεται πλέον εντός ενός γενικότερου πλαισίου σχέσεων μεταξύ προβλημάτων/συγκρούσεων και κινήσεων παγκόσμια» (Gill, 2000:138). Με άλλα λόγια, αναγνωρίζουν τις συστημικές πτυχές των τοπικών τους συγκρούσεων και αναπτύσσουν νέα εργαλεία για πιο ριζοσπαστικά αιτήματα για την εξυπηρέτηση των κοινωνικών τους αναγκών.

Στην περίπτωση της Χαλκιδικής, αυτή η συνθήκη έλαβε και λαμβάνει πολύ συγκεκριμένες μορφές. Από τη μία η αναζήτηση συμμαχιών με άλλα κινήματα και η συγκρότηση ενός κατά το δυνατόν κοινού λόγου και πρακτικής ενάντια σε ένα αντιδημοκρατικό πρότυπο ανάπτυξης, πρόσφερε στο κίνημα συνειδητοποίηση για το βάθος και το εύρος των προβλημάτων που δεν αφορούν αποκλειστικά

την τοπική κοινωνία. Από την άλλη, το ίδιο το κίνημα έθεσε στο δημόσιο διάλογο και στην πρακτική του «εναλλακτικούς τρόπους κατανόησης και αξιοποίησης της φύσης» (Armiero, 2008:61) και επερωτήσε τους συστημικούς τρόπους διαχείρισης των κοινωνικο-οικολογικών σχέσεων. Τέλος, διαμόρφωσε και μια πιο «άμεση» πολιτική πρακτική: Οι συμμετέχοντες-ουσες στο κοινωνικό κίνημα εκτός από κινηματικές διαδικασίες, διαδηλώσεις και προσφυγή στα δικαστήρια ενάντια στα έργα εξόρυξης, αποφασίζουν να τοποθετηθούν και στις τοπικές εκλογές συγκροτώντας δημοτική παράταξη (Κίνημα Ανάπτυξης) το 2014. Τελικά καταφέρνουν να κερδίσουν τις εκλογές τον ίδιο χρόνο ενάντια στην προηγούμενη δημοτική αρχή (Όραμα Πολιτών) που είναι τοποθετημένη υπέρ των μεταλλευτικών έργων. Συνεπώς οι τοπικές εκλογές αξιοποιούνται ως ένα επιπλέον πεδίο ενδυνάμωσης του κοινωνικού κινήματος «από τα κάτω».

Αν αξιοποιηθεί η προσέγγιση της γκραμισιανής πολιτικής οικολογίας που συνδέει το ερώτημα της φύσης με τη φιλοσοφία της πράξης, μπορούν να ερευνηθούν περαιτέρω οι σχέσεις μεταξύ της δράσης εντός του κινήματος και της διαμόρφωσης πολιτικών υποκειμένων και ευρύτερου πολιτικού αγώνα. Για τον Γκράμσι αυτές οι σχέσεις δεν είναι γραμμικές και βασίζονται στη συνείδηση, την ενεργό συμμετοχή, τις διεκδικήσεις και τη στρατηγική. Η ενότητα μεταξύ της δυνατότητας να γνωρίζουμε και να δρούμε απαιτεί συνοχή. Χρειάζεται λοιπόν η πράξη που υιοθετεί «μια συστηματική (συνεκτική και λογική) αντίληψη του κόσμου» (Gramsci, 1971:136). Αυτό το στοιχείο είναι κομβικό στη δυνατότητα του περιβαλλοντικού κινήματος στη Χαλκιδική για υπέρβαση των ειδικών πτυχών της σύγκρουσης και τη διαμόρφωση ευρύτερης πολιτικής πρακτικής.

Συμπέρασμα

Το σύντομο αυτό κείμενο προφανώς δεν εξαντλεί το σύνολο της προβληματικής γύρω από τη σημαντικότητα των κοινωνικών κινήματων στο πλαίσιο της πολιτικής οικολογίας, ούτε απέναντι στις συνεχώς μετασχηματιζόμενες σχέσεις της μαρξιστικής θεωρίας με τη μελέτη των κοινωνικών κινήματων. Θεωρώ όμως ότι μπορεί να προσφέρει μια μεθοδολογία σύνδεσης λέξεων και όρων που θα πρέπει να βρίσκονται συνεχώς στον πυρήνα της αναλυτικής σκέψης της πολιτικής οικολογίας: μαρξιστική θεωρία, κοινωνικο-οικολογικές σχέσεις και κοινωνικά κινήματα. Σε αυτήν τη σχέση η μαρξιστική μεθοδολογία μπορεί και πρέπει να παίξει το ρόλο του αναλυτικού εργαλείου προσέγγισης, ενώ τα κοινωνικά κινήματα

να αναγνωριστούν ως μια πράξη που συμβάλει τόσο στην αντίληψη μας για τον κόσμο και τις σχέσεις κοινωνίας-φύσης, όσο και στις δυνατότητες αλλαγής του κόσμου και μετασχηματισμού των σχέσεων.

Βιβλιογραφία

Armiero, M. (2008), «Seeing like a protester: nature, power, and environmental struggles». *Left History* 13: 1, pp: 59-76.

Barker, C., Cox, L., Krinsky, J., and Nilsen, A.G. (2013), «Marxism and social movements: An introduction», στο Barker, C., Cox, L., Krinsky, J., and Nilsen, A.G. (eds), *Marxism and Social Movements (Historical Materialism Book series, Volume 46)*, pp. 1-37. Leiden and Boston: Brill, ISSN 1570-1522, ISBN 978-90-04-21175-9.

Βελεγράκης, Γ. (2015), «Εξόρυξη χρυσού στη Χαλκιδική και τοπικές αντιδράσεις. Ανάλυση των αποτελεσμάτων δημοτικών και βουλευτικών εκλογών», *Γεωγραφίες – Εξαμηνιαία έκδοση των επιστημών του χώρου*, 26(2015), σ. 77-92.

Velegrakis, G., Reyes, J., de Rosa, S.P., and Milanez, F. (2016), «Conceptualising disaster capitalism in political ecology», στο Beltrán, M., J., Kotsila, P., García-López, G., Velegrakis, G. and Velicu, I. (eds), *Political Ecology for Civil Society*, pp. 49-82. Rome and Barcelona: CDCA and ICTA, ISBN: 9788894071467.

Beltrán, M. J., Connolly, C., Ertör, I., and González-Hidalgo, M. (2016), «Engaging environmental conflicts in political ecology», στο Beltrán, M., J., Kotsila, P., García-López, G., Velegrakis, G. and Velicu, I. (eds), *Political Ecology for Civil Society*, pp. 19-48. Rome and Barcelona: CDCA and ICTA, ISBN: 9788894071467.

Bridge, G., McCarthy, J., and Perreault, T. (2015), «Editor's Introduction», στο Perreault, T., Bridge, G., McCarthy, J. (eds), *The Routledge Handbook of Political Ecology*, pp. 3-18. London and New York: Routledge.

Callinicos, A. (1988), *Making History: Agency, Structure and Change in Social Theory*. Cambridge: Polity Press.

Calvario, R., Velegrakis, G., and Kaika, M. forthcoming, «The Political Ecology of Austerity: An Analysis of Socio-Environmental Conflict Under Crisis in Greece», *Capitalism, Nature, Socialism*.

Castells M., (1983), *The City and the Grassroots*. California: University of California Press.

Ελληνικός Χρυσός Α.Ε.Μ.Β.Χ., και ENVECOA.E. (2010), Μελέτη Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων του έργου «Μεταλλευτικές-Μεταλλουργικές εγκαταστάσεις μεταλλείων Κασσάνδρας» της εταιρείας «Ελληνικός Χρυσός Α.Ε.Μ.Β.Χ.» στο Νομό Χαλκιδικής, διαθέσιμο στο http://www.e-stratoni.gr/files/mpe_hellas_gold/Kyria_Meleti.pdf, τελευταία ανάκτηση 12/9/16.

Featherstone, D. (2013), «Gramsci in action: space, politics and the making of solidarities», στο Ekers, M., Hart, G., Kipfer, S., and Loftus, A. (eds), *Gramsci: space, nature, politics*, pp. 65-83. UK: John Wiley & Sons.

Fontana, B. (2013), «The Concept of Nature in Gramsci», στο Ekers, M., Hart, G., Kipfer, S., and Loftus, A. (eds), *Gramsci: space, nature, politics*, pp. 123-141. UK: John Wiley & Sons.

Gaitanou, E. (2016), *Forms and characteristics of the social movement in Greece in the context of the economic and political crisis*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή. European and International Studies, King's College of London.

Gill, S. (2000), «Towards a Postmodern Prince? The Battle in Seattle as a Moment in the New Politics of Globalisation», *Millennium*, 29: 1, pp. 131-40.

Gorostiza, S., García-López, G., de Rosa, S. P., and Garcia-Lamarca, M. (2016), «Movements in motion. Sharing Experiences, building Socio-Ecological Struggles», στο Beltrán, M., J., Kotsila, P., García-López, G., Velegrakis, G. and Velicu, I. (eds), *Political Ecology for Civil Society*, pp. 157-192. Rome and Barcelona: CDCA and ICTA, ISBN: 9788894071467.

Gramsci, A. (1971), Selections from the Prison Notebooks of Antonio Gramsci, Nowell-Smith, G., and Quintin Hoare Q. (eds). International Publishers.

Hartlief, I., McGauran, K., van Os, R., and Romgens, I. (2015), Fool's Gold: How Canadian firm Eldorado Gold destroys the Greek environment and dodges tax through Dutch mailbox companies. Amsterdam: SOMO – Centre for Research on Multinational Corporations.

Harvey D., (2009 [1973]), Social Justice and the City. Athens, GA: University of Georgia Press.

Harvey D., (2013 [2012]), Εξεγερμένες Πόλεις. Από το δικαίωμα στην πόλη στην επανάσταση της πόλης (μετάφραση Κ. Χαλμούκου). Αθήνα: ΚΨΜ.

Holifield, R. (2015), «Environmental justice and political ecology», στο Perreault, T., Bridge, G., McCarthy, J. (eds), The Routledge Handbook of Political Ecology, pp. 585-597. London and New York: Routledge.

Jessop, B. (1990), State Theory: Putting the Capitalist State in its Place. Cambridge: Polity Press.

Laclau, E., & Mouffe C., (2014 [1985]), Hegemony and Socialist Strategy – Towards a Radical Democratic Politics. London: Verso.

Λεφέβρ Α., (1983 [1972]), Μαρξισμός και πόλη (μετάφραση Γ. Αποστολάκος). Αθήνα: Οδυσσεάς.

Lefebvre H., (1977 [1968]). Δικαίωμα στην πόλη- Χώρος και πολιτική (μετάφραση Π. Τουρνικιώτης, Κ. Λωράν). Αθήνα: Παπαζήσης.

Lefebvre H., (1991 [1947]), Critique of Everyday Life. London: Verso.

Martínez-Alier, J. (2002), The environmentalism of the poor: a study of ecological conflicts and valuation. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.

McAdam, D., Tarrow, S. and Tilly, C. (2001), Dynamics of contention. Cambridge: Cambridge University Press.

Μποτετζάγιας, Ι. & Καραμίχας, Γ. (2008), Περιβαλλοντική Κοινωνιολογία. Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.

Nilsen, A.G., & Cox, L. (2013), «What would a marxist theory of social movements look like?», στο Barker, C., Cox, L., Krinsky, J., and Nilsen, A.G. (eds), Marxism and Social Movements (Historical Materialism Book series, Volume 46), pp. 63-81. Leiden and Boston: Brill, ISSN 1570-1522, ISBN 978-90-04-21175-9.

Paulson, S. (2015), «Political Ecology», στο D' Alisa G., Demaria F., Kallis G. (eds), Degrowth – A vocabulary of a new era, pp. 45-48. London and New York: Routledge.

Peet, R., & Watts, M. (1996), Liberation Ecologies – Environment, Development, Social Movements. New York: Routledge.

Robbins, P. (2004), Political Ecology: A Critical Introduction. Oxford, Blackwell.

Swyngedouw, E. (2015), «Depoliticization (“the political”)», στο D' Alisa G., Demaria F., Kallis G. (eds), Degrowth – A vocabulary of a new era, pp. 90-93. London and New York: Routledge.

Συντονιστικό φορέων & συλλόγων Σταγείρων-Ακάνθου ενάντια στην εξόρυξη χρυσού (2013), «soshalkidiki», τεύχος 1, διαθέσιμο στο <http://soshalkidiki.wordpress.com/>, τελευταία ανάκτηση 12/9/16.

Συντονιστικό φορέων & συλλόγων Σταγείρων-Ακάνθου ενάντια στην εξόρυξη χρυσού (2014), «soshalkidiki», τεύχος 2, διαθέσιμο στο <http://soshalkidiki.wordpress.com/>, τελευταία ανάκτηση

ση 12/9/16.

Thomas, P. (2009), «The Gramscian moment: philosophy, hegemony and Marxism», Historical Materialism Book Series, Volume 24. Boston: Brill.

Tilly, C.(1978),From mobilization to revolution. New York: Random House.

Tilly, C.(1986),The Contentious French. Cambridge: Harvard University Press.

Tilly, C. (2004),Social Movements, 1768-2004. Boulder, CO: Paradigm Publishers.

Χατζημυχάλης, Κ. (2013), Μεγάλες επενδύσεις, περιφερειακή ανάπτυξη και κοινωνικά κινήματα, <<http://goo.gl/4dmsj1>>, Τελευταία επίσκεψη 01/11/2015.

Hadjimichalis, C. (1987), Uneven Development and Regionalism: State, Territory and Class in Southern Europe .London: Croom Helm.

Hadjimichalis C, (1983) “Regional Crisis, the State and Regional Social Movements in Southern Europe”, στο: K.Ostrom, D.Seers (eds.), The Crisis of the European Regions, pp. 127-147. London: Mcmillan.